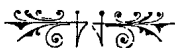

անոր խօսքերը կը կոչեն՝ «երանելի պատգամա ի ձէնջ առ մեզ»։ և կ'աղօթէինք, կ'ըսեն, «արժանի լինել յամենայնի ընդունել և վայելել յօրհնութիւնս հոգևորս ձերոյ մեծաքանջ սրբութեանդ... պահել զհաստատութիւն հաւատոյ՝ զոր ի սկզբաւ նէ ի ձեր հշմարիտ վարդապետութենէդ ընկալեալ ունէաք՝», «ձեզ որ ի մեծամեծ իշխանութիւնդ վայելէք... տէր մեր և ճշմարիտ աստուածասէր հայր մեր և ամենայն եկեղեցւոյ Աստուծոյ ընդունելի»։ և կը յարեն՝ թէ «զմեր տկարութիւնս զօրացուցանել մի՛ դանդաղեցիս։ և եթէ ինչ ըստ չափ թղթոյդ առ տգիտութեան վրէպակալ իցէ, ուղղել անգարջ լինիջիր»։ Հայոց այս խոնարհական բարբառն իրենց մասին, և բարձր մեծարանքը պատրիարքին նկատմամբ՝ հաւատարմ'առ հաւատաւոր խօսողի մը չէ ընաւ։ այլ ուղղուած անոր իսկ՝ որոյ հրամանաւ և որոյ իշխանութեան ներքե և կը հովուէ ս. Սահակ յունական Հայաստանը։ Որով ձրի է ն. Վ. Միլիք-Թանգեանի կարծիքը՝ թէ «տառերի գիւտը անկախ դարձրեց Հայոց եկեղեցին»։ և Հ. Գեղզերի տեսութիւնը՝ բոլորովին «անկախ հայրապետ» մը համարելու գլխահակ՝, կ'երևի՝ ոչ մին և ոչ միւսը նկատելով մեր մատնանշած կանոնոր պարագաները։

(Շարայարելի)

Հ. Վ. ՀԱՅՈՒՆԻ

1. Գր. Գրոց, 9. — 2. Անդ՝ 12-13. — 3. Հայ. եկեղ. Իրաւ. Բ, 100. — 4. Գեղ. ֆ. Բ, 143.

ՀԱՅ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՁԵՌԱԳԻՐՔ

Ս. ՂԱԶԱՐՈՒ ՎԱՆՔԻՆ

(Շար. տես Բազմ. 1926, էջ 184)

Կ.

ԲԺՇԿԱՐԱՆ ՏՈՎԱԿԻՄ ՕՂՈՒԼՈՒԽԱՆ

Յովակիմ Բժիշկ Օղուլուխեան ծանօթ է արդէն, իւր «Նիւթ Բժշկական» աշխարհաբար ընտիր աշխատութեամբը, որ 1806ին հրատարակուած է Վենետիկի վանքէն։

Ներկայս՝ անոր մէկ ուրիշ գործն է ձեռագիր, անտիպ, որ կը կրէ հետեւեալ վերնագիրը.

Բժշկութիւն

Յօրինեալ ի Պարոն Յովակիմէ
Օղուլուխեան

Գեղեցիկ կազմով, 24 հր. մեղր մեծութեամբ, 18 հր. մեղր լայնութեամբ, և 2 հր. մեղր թանձրութեամբ հատոր մ'է. թուղթը պարզ սովորական, գիրը նոր, որ բուն Օղուլուխեանի ձեռագրութիւնն է և կը կրէ 1148 թուահամարը։

* *

Յովակիմ Օղուլուխեան, որուն կենսագրութիւնը գրած եմ ժամանակին¹, Նախանցեալ դարու նշանաւոր բժիշկներէն էր։ Մեծ էր Կ. Պոլիս գէպի 1746 թուին, և հոն վախճանած 1815-1818, իւր բժշկութիւնը ուսած էր Վիեննայի Համալսարանը և հռնկէ ալ վկայուած։

Բժշկական արուեստը մեծ հեղինակութեամբ կիրարկելէ զատ, նաև մեծ եռանդ ունեցած է պատրաստել իւր Ազգին համար ժողովրդական Բժշկարաններ, որոնց առաջինն էր՝ Նիւթ Բժշկականը։

1. «ՀԱՆՐԱՊԱՐԱՆ» 1896 թ. 108-113.

*

**

Չգիտենք թէ ե՛րբ է գրած ներկայ
ԲԺՇԿԱՐԱՆԸ, որ թուական չունի, բայց
դատելով սկիզբը օտար գրչէ մը արձանա-
գրուած տեղեկատուութիւնէն, կարելի է
ըսել՝ թէ 18րդ դարու վերջերը կամ 19րդի
սկիզբները պէտք է շարադրուած ըլլայ այն։

Որովհետեւ այդ տեղեկատուութիւնը որ
Յատաշարան վերնագիրն ունի, Օղուլլու-
խեանի հասցէին կարգ մը զովուժիւններ
գրելէ յետոյ կ'ըսէ։

« Եղիվակիմ Բժիշկ Օղուլլուխեան, որ յետ
« քաղաքական ուսմանց, զոր արար յերեւելի
« Համալսարանս Եւրոպիոյ ի Վիեննա, և
« յետ անցանելոյ ըստ ամենայն դասակար-
« գութիւնս Բժշկութեան, և յետ վարդապետ
« առնայնելոյ ի կայսերական քաղաքի անդ
« ըստ թշկացն օրինի, և յետ ընդունել-
« յոյ զերովարտակ ի Ճեմարանէ անտի
« քննչաց թժկութեան կարօզ յինելոյ ընդ
« ամենայն աշխարհ ի վայր արկանել գիտել
« թժկութիւն. ապա ոտնման ձեկայ երեւր
« յազգի իշտում ի է. Պօլսի երեւելի քա-
« ղաքի երեւելի Բժիշկ։

« Վասն որոյ փոքրաւն երկասիրոս-
« քեամբ ձեռն ի գործ արկեալ՝ շարագծեալ
« ի յոյս ընծայեաց յիշտումն կենդանութեան
« Եւր թժկականութեան... և ապա բռնոն
« եւար շարագրել զայս գործ պիտանի և
« օգտակար ի յեզոս գրաբառ ծայրաքաղ ա-
« րարեալ ի սակաւն գլոյտն քովանդակելոյ։
« Եւ այն ինչ քէ ի յանգ հանեալ էր, վաղ-
« վաղակի հրատէր մահոս ի վերայ հասեալ
« բողոյր զայս աշխարհ ընդ այլում յառ-
« գոնի փոխանակելով, գրկելով զմեզ յըն-
« դոսն ի նմանէ այլ ևս պիտանի գործն,
« զոր ունի ի մտի և ևս ի յոյս ընծայել։

« Զայս գործ՝ առաջարկեալ արդիւնա-
« շատ պանծայի Արարտունաց Ընկերութեան
« յանձն եսա ի յոյս ընծայել իրրեւ արձան
« կանգնելով երեւելի ասն առ անմասաց եւ-
« րին յիշատակ, և ի գրգիս այլոց իմաստնոց
« մերտումս ազգի, ևս առաւել աշխարհակա-
« ճաց, զիրեանցն գիտութիւն մի՛ յօղս ցնդել
« ոչնչութեան...

Սոյն տեղեկութիւնէն յայտնի կ'ըլլայ,
թէ Օղուլլուխեան « Նիւթ ԲԺՇԿԱՐԱՆ »-ին
հրատարակութիւնէն վերջը կը ձեռնարկէ
գրել ներկայ աշխատութիւնը, և թէ զայն
հագիւ աւարտած՝ կը կնքէ իւր կեանքը։
Արարտունաց Ընկերութիւնը որ տեւած է
1812–1817 և կը հրատարակէր՝ Դիտակ
Բիւզանդեան օրագիրը, յաւնէ կ'առնէ Օ-
ղուլլուխեանի այս գործը տպագրել, բայց
չէ յաջողած։

Կ'երևի թէ Օղուլլուխեանի մահը 1816
կամ 1817ին է պատահած, և ճիշտ այն
առեւնեւերը, երբ Արարտունաց Ընկերութիւնն
ալ մօտ էր իւր օրհասին, որով չէ կըրցած
ժամանակ ունենալ, Օղուլլուխեանի գոր-
ծին տպագրութեամբը զրոյցելու։

*
**

Օղուլլուխեանի այս աշխատասիրու-
թիւնը աւելի թարգմանաբար քաղուած
բան մ'է, քան թէ ինքնահնար։ Եւ ար-
դէն ինքն ալ իւր Յառաջարանին մէջ կը
յայտնէ, թէ Հրոնտացի Նշանաւոր Բժիշկ
Մեծն Պօհէրաւի (1668–1738) գործերէն
առած է զայն, զի կը գրէ։

« Ընկալ ուսումնասիր ընթերցող զերկս
« վատտակոց իմոց իրրեւ քրոյս, զի վասն
« քո յանձին կայաց զայս աշխատութիւն, և
« մտադիտր ընթերցանութեամբ ընտելակր-
« քեալ՝ մատո՛ ի գործ. զի չեն ձառատանք
« ասատակելոյ ցնորից, այլ հանձարք ի-
« մաստնոց, և ասացոտածք սակաւագիտ
« խելաց, մանասանց զի կարգ քանկցս է
« մեծին ՊՈՀԵՐԱՎԻՆՍ, զորոյ զկէի ընթա-
« ցայ ամենայն յօտարութեամբ և խոհական
« ընտրութեամբ »։

Եւ այսպէս Օղուլլուխեանի գործը Պօ-
հէրաւի նման հռչակաւորն Հեղինակի մը
հետեւողութեամբ գրուած ըլլաւուն, ալ
աւելի մեծ արժէք կ'ունենայ, և ալ աւե-
լի մեծ պատիւ կ'ըլլայ Հայ Բժշկական
Մատենագրութեան։

*
**

Գեղեցիկ և պարզ զրաքարով է զրուածը, որուն մէջ նախ՝ մարմնի այլևայլ գործարաններու անդամազննական պաշտօնը կը նկարագրէ, յետոյ այդ գործարաններուն կրած հիւանդութիւնները կը թուէ, և ապա ասոնց յատուկ բուժիչ դեղերը, և ասոնց հետ կը խառնէ նա և իւր երկարամեայ փորձառութեամբը պատշաճ համարածները:

Լաւ կերպով հայացուցած բառեր և բժշկական ասութիւններ ունի Օղուլլու խան. ցաւալի է որ Արշարունաց Ընկերութիւնը զայն չէ տպագրած ժամանակին. կարելի չէ արդեօք յուսալ, որ այժմ՝ Միխիթրեան Միաբանութիւնը, այնչափ գովելի արդէն, Հայ Բժշկական Մատենադրութեան մատուցած իր թանկարժէք ծառայութիւններով, տպագրութեամբ ի լոյս ընծայէր այս աշխատութիւնը և այսու՝ ո՛չ միայն անմահ առնէր անունը Օղուլլու խանի, այլ և՛ արդի գրող Հայ Բժիշկներուն ալ օգտակարութիւն մ'ընծայէր:

ԿԱ.

ԲՈՒՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԿԻԼԻԿԻՈՑ

Հին թէ՛ նոր ժամանակներու մէջ, Կիլիկիոյ բուսաբանութիւնը ուսումնասիրողներ շատ եղած են. Հայեր և օտարներ լուրջ աշխատութիւններ արտադրած են Կիլիկիան աշխարհի բազմահոյլ բոյսերուն վրայ:

Կիլիկիոյ բուսաբաններու դասէն էր և թուամայ Կիլիկեցին, որ 13-14 դարու մէջ ապրած ըլլալ կ'երևի, և որ անշուշտ պատրաստած ունէր ընդարձակ բուսաբանութիւն, ուրկէ երկու թերթ միայն զետեղուած կը գտնենք 947 թուահամարը կրող Ոսկեփորկիներու մէջ և զոր Հ. Ալիշան յիշատակած է իւր Սիստանին մէջ (էջ 13-14):

Կիլիկիոյ մէջ գտնուած հանքային և կենդանային տեսակները նախ թուելէ յետոյ թուամայ Կիլիկեցի կը յիշէ կարգաւ այնտեղի պտուղներն ու բոյսերը, ու կը գրէ.

« Կիլիկիա ի միջի կա ասորոց գամրաց, « ունի գաւառս և զետս բազումս և աղ. « բիրս, էրէս, զարջ և ինձ, եզն... « և այլն ». յետոյ կ'ըսէ.

« Ունի միբս, զինձոր և զտանձ, զսա. « լոր, և զծիրան, թրինջ, և նուսա, նա. « րինջ և լիսօն, Ունի հաճար ցեղ հազար « ու զգաֆրան, վարդ և մուրտ և մանու. « շակ և եղջիւրի ծառ, ձիթապտուղ, և « աղտոր, նուշ և արմաւ և կաղին, ար. « ճայ ընկուզ, թուզ և նունան և սարիկ, « և մաննեխ, և պթեխ, ձմերուկ շամամ « գեղեցիկախոտ և կոթայ, սերկելի և « յունապ և կասկ և հոյն յանտառի և « սինօպար ի փիճոյ և այլ բարիս ան. « թուելի »:

*
**

Ցաւալի է որ թուամայ Կիլիկեցիի աշխատութեան ամբողջը չի կայ. ներկայս՝ համառօտուած մաս մ'է միայն, այն ալ թերի և ուրիշի մը կողմէ կատարուած, զի վերջը գրուած է. « Եւ յարեանին հաւաքեղ թուամայ յորինող այսմ յանի » տողերը:

Անշուշտ իբրև Բժշկարան յիշուելու իրաւունք չունի այս ձեռագիր հատուածիկը, բայց որովհետև յոսաբանութիւնը անբաժան մասն է Բժշկութեան, մանաւանդ Դեղագիտութեան, արժան համարեցի մոռացութեան մէջ զայն չթողուլ, այն յուսով՝ թէ թերեւ օր մը այս քանի մ'էջին շնորհիւ, ամբողջ գործը երևան ելլէ. որովհետև այն հաւատքն ունիմ, թէ թուամայ Կիլիկեցին աւելի ընդարձակ աշխատութիւն մը նուիրած պէտք է ըլլայ Կիլիկիոյ ամենաճոխ բուսականութեանը, զոր անցեալ դարուն՝ այնչափ մանրամասն

կերպով ուսումնասիրեց Աւստրիացի բուսագէտ Թէոտոր Գոշի, 1836-1853ի ժամանակամիջոցին մէջ՝ չորս անգամ կիլիմիա երթեկեկելով՝, և անկէ առաջ ալ ֆրանսացի էլօյ և Գերման Գոն բուսաբանները:

ՏՅՈՒՍ. ՎԱՐԱՄ Յ. ԹՈՐԳՈՍԵԱՆ

ՎԵՐՋ

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՆՐԱԿԱՆ ԵՐԳԸ

Ջրմեռ. աղջիկ ձիւնի, կանչողն է դուրսէն
Հովը: Ժամերն հոգիս հետ կ'երազեն
Սենեակին մէջ ուր զոյգ բոցեր կը վառին.
Ակութին կրակն ու վերջալոյսն արեւին.
Եւ լսու կ'այրին մաքիս թները լոյսէն...

Դեռ ըսպստեմ չըջանակէն բանտըւած
Իմ յոյսերուս. չի՞ բաւեր կրակն ուր մեռած՝
Կը վերածնի եղևինի մը հոգին,
Եթէ չի գայ սէրը որուն տրամազին
Արցունքն ըրաւ սիրտըս այնքան լուսարբած...

Նըւիրական հո՛ւր, կը վառիս աւելի,
Ո՛վ սէր, երբ կեանքը մողմորէն կը մարի.
Ո՛վ թիթեռնիկ, որուն իմ սիրտն է հարսնեակ,
Ո՞ր աստղին, որ արեւին շուրջ քու երբմակ
Թներդ կ'ըլլան մոխիւր առանց հատումիւր...

Կը բըռնէկին պատուհանները՝ ոսկի
Ջահերու պէս: Կը շնչեմ բոյր մը խուկի.
Լըռութիւնն է որ կը յածի տրամօրէն՝
Մեռելներու հոգիին հետ լուսեղէն...
Անցեալին վարդն յիշատակով կը ծաղկի...

Խորունկ, անհուն, տունին մէջէն կը լսուի
Կաթիլ կաթիլ հեծեծող ձայն մը շուրի.
Ճիւնաշուան որ կը թօշի արցունքով...
Անդարծօրէն մոռցմա՛ հոգիս անցեալի
Հէթիսթեռնուն կախարդ հոգին լուսաթով...

Դուն չէ՞ր, կրակ, որ մանկութեանս երկնքին
Տըւիր բոցեր, որոնց մէջէն կը ժպտին

Հերոսական դէմքերն հազար քաջերու՝
Ջոր կը տեսնեմ, ափսոս, առանց ճանչնալու.
Մըթընշաղին մէջ այս տրտում սենեակին...

Դուն շերմութիւնն էիր մրափիս մանկունակ,
Երբ կը լըռէր ամէն ձայն, երբ ամէն ճրագ
Ա՛յ կ'առկայծէր, մութին մէջ, ո՞վ հայրենի
Խաղիկ, դուն միշտ կը բացուէիր, ու գաղտնի
Հոգւոյս գիշերն աստեղազարդ էր համակ...

Ո՞վ մարեց քեզ, ո՞վ դիւթանքիդ արեւին
Լըռեցուց քնարը ոսկեղէն... Կը թօշին
Ա տրտմօրէն Յիշատակի պըսակներ...
Ա՛հ, երբ շունչով մը վերբստին քեզ վառէ՛ր
Անցեալն որուն սիրտս է սպիտի անիւնին...

Եւ այն ատեն համապարփակ սա ձիւնէն
Պիտի տաքնար սիրտըս մինչև իսկ. նորէն
Հոգիս ինքն իր անդրադարձումն ըզգալով
Հայելին մէջ Անցեալին՝ տրտմաթով
Պիտի ժպտէր, խորհուրդի պէս գաղտնօրէն...

Ի՛նչ դառնութիւն, փշրած ըլլալ անգիտակ՝
Հայելիներն ու սափորներն անապակ.
Գիտովութիւնն աննել վշտին բաժակէն.
Ա չեմ լըսեր երգն, ուր Յոյսերը կ'երգեն
Իրենց խոստումը պատրանքով ժպտունակ...

Մարեցաւ բոցն արեւին. կրակն է միայն
Ակութին մէջ՝ ուր իբրև սիրտն իրկուած՝
Արեւանոս կը բարբախէ վերաւոր.
Ու կ'աղօթէ հոգիս լըռիկ և անդորր՝
Շիջող կայծի մը ծաղկումին անսահման...

Ա՛հ, մըտածել որ սուտակն այս հըրեղէն
Որ կը փայլի մըթընշաղին մատներէն,
Լոկ մոխիւր է որ պիտ' ըլլայ ցուրտ այնքան,
Ու պահ մը վերջ, երբոր անցնի լուսընկատ,
Սենեակին մէջ պիտի յածի տրամօրէն...

Բամբուռն՝ կան լըռութեան մէջ՝ ոսկեձայն.
Ո՞վ կը պարէ Աքերու պէս քընացան
Ամբողջ կայծերը: Մութին քօղն է հիւսկէն
Ուր բանտըւած է թիթեռնիկ մը կրակէ՛ն
Թներ անած, սիրտըս, վշտի ծիածան...

Մոռցայ որ ճրագըս որբացաւ իր լոյսէն,
Եղեգինայ սիրտ՝ ուր արցունքներ կը հոսեն
Գիշերական ժամերն անհուն արծաթեայ.
Մոռցայ որ ճրագըս խեցի մ'է, ուր կու լայ
Հեռուէն ծովն իր կարօտին երազէն...